

Виолета Николовска

Универзитет „Гоце Делчев“, Факултет за образовни науки

Штип, Македонија

СЕМАНТИЧКИТЕ КОМПОНЕНТИ НА ЛЕКСЕМАТА УБАВ

Апстракт: Темата на статијата ќе биде семантиката на лексемата *убав*. Преку анализа на етимологијата на оваа лексема, анализа на дефинираните значења во толковните речници и анализа на примери на јазична употреба ќе се обидеме да дадеме објаснување на тоа што е *убаво* во нашиот јазик. Поаѓаме од хипотезата дека *убавото* е добро („Добротољубие“, Манастир Хиландар: 2002, стр. 5). Анализата треба да опфати што е добро и за што е добро во употребата на *убав* во македонскиот јазик. Во анализата се послужиравме со корпусот на примери од литературата на Дигиталниот речник на македонскиот јазик. Анализирајќи примери и од употребата на современиот македонски јазик на интернет (публицистика, формули), ќе се обидеме да утврдиме дали постојат поместувања во значењето на *убав* во контексти од поблиското и подалечно минато (Р. Крле, С. Попов, К. П. Мисирков) и денес.

Клучни зборови: *убав*, семантика, етимологија, добар, контекст.

Лексемата *убав* е придавка што означува квалитет. Во нејзината семантика е вградена вредносна процена. Темата на нашето излагање ќе биде анализа на тоа што е дефинирано како *убаво*. Анализата ќе ја вршиме врз основа на толкувањата на семантиката на придавката *убав* во толковните речници на македонскиот јазик, како и врз основа на контексти на употреба на придавката во литературата.

Во Толковниот речник на македонскиот јазик (ТРМЈ) (том VI: 154-155) приведени се осум значења на лексемата *убав*. Во првото значење, *убаво* е она што восприемано од сетилото за вид задоволува одредени естетски критериуми, е пријатно за гледање. Во второто значење *убаво* е она што е пријатно (задоволува одредени естетски критериуми) за сетилото на слухот. Во третото значење се опфатени две семантички карактеристики на *убав*: пријатен по вкус (интересно е тоа што она што се конзумира како храна и пијалок, за да биде *убаво* треба да биде и вкусно, но и пријатно на изглед) и што предизвикува *убаво* психичко доживување, еден вид исполнетост на душата. Семантичката карактеристика на она што предизвикува *убаво* доживување е без ограничување – апстрактна именка: филм, патување, натпревар. Интересно е тоа што сите овие значења, предизвикуваат естетски доживувања што ја исполнуваат душата. Четвртото значење се однесува на моралната сфера од животот и тука *убав* се доближува до значењето на добар. Во таа смисла го разбираме толкувањето приведено во речникот: што задоволува општо прифатени стандарди, критериуми; што е за пофалба. Примерите се: *убав живот*, *убава постапка*. За сите овие значења би можеле како заедничка да ја издвоиме семантичката компонента добар: добар за сетилата, за душата и пред Бога (како единствен критериум за Доброто, и во морална смисла). Од овие значења единствено се izdelува петтото значење, кое е количествено: во задоволително големо количество: *убава печалба*, *падна убав дожд*. Доброто време во шестото значење е сончево, топло, јасно и пријатно. При честитки и желби, кога посакуваме нешто *убаво* некому се подразбира дека му посакуваме *убаво* не во

естетска смисла, туку му посакуваме добро. Во сите значења што ги приведовме, основна семантичка компонента на *убав* е добар.

Зозе Мургоски (Мургоски 2005) во својот „Речник на македонскиот јазик“, приведува две основни значења на *убав*: 1. што има убавина, пријатен за сетилата или душата; привлечен, допадлив 2. (за постапка, карактер итн.) љубезен, чесен, широкоград. Првото значење го определува убавото во однос на човекот, од аспект на човекот, првенствено во естетска смисла (*убава девојка/жена, убаво лице, убав глас, убава музика, убава песна, убаво време*), а во второто значење се дадени карактеристиките на она што според Мургоски е убаво во морална смисла (за карактер, постапка), а тоа е она што е добро: љубезност, чесност, широкоградост. Естетското е убаво за сетилата, но и добро за душата. Моралното убаво е добро. Овие две приведени значења би можеле да ги резимираме како убаво за сетилата (естетски) и морално убаво.

Дигиталниот речник на македонскиот јазик izdelува единаесет значења на *убав*. Посебно ги izdelува знаењата *убав* за човек, за животоно или нешто друго што е пријатно за изглед, за време (сите во англиското значење на *beautiful*), пријатно за слухот (во англиското значење на *pleasant*), и значења на кои на англиски јазик им соодветствува *добар*: 1. што особено ги задоволува потребите и барањата, што доставува особено задоволство, во физички и духовен поглед: *убав ручек, убаво вино, убава прошетка, убава игра, убав живот, убава приказка, убав јазик, убава литература*; 2. добар: *Убави работи слушам за тебе*. 3. Што е во задоволително големо количество, во голем степен: *Убав дожд падна денеска. Убава парица доби. Убав котек изеде. Убава печалба*. 4. При честитање или изразување добри желби (на англиски јазик со суперлативната форма *the best*): *Ви посакувам сè најубаво! Убав помин!* Изделеното значење „што е за пофалба“ (англ. *laudable*) би го подвеле под значењето добар, бидејќи она што е за пофалба се подразбира дека е добро. Такви се примерите: *убав пример, убава постапка, убави совети, убав потег*. Значењето „што носи придобивка, кар“, со упатување на англиското *nice* izdelено е како посебно. Сепак, примерите *убав занает, убава служба, убава работа* сведочат за тоа дека и ова значење може да се подведе под добар. Ова го потврдува и факот што и во англискиот јазик (Hornby 2005: 987), при секцијата за градење на речникот за *nice and very nice* се упатува на добар. Дигиталниот речник како посебно значење ја приведува и ироничната употреба на придавката *убав*: *Убава работа!*

Како заедничка семантичка карактеристика на *убав* според значењата приведени во речниците што ги консултираме, ќе ја изделиме семантичката компонента добар, и тоа 1. Во естетска смисла и 2. Во духовна смисла.

На исто становиште, анализирајќи го полското *piękni* е и Тополињска, која прави семантичка анализа на *добар* и *убав* компаративно во полскиот и во македонскиот јазик (Topolińska, 2001). Според Тополињска, *piękni*₁ е висока оценка на естетски вредности. Аргумент на *убав* може да биде секој објект, што се подава на таква оценка. Тополињска izdelува за полскиот јазик експресивен дериват *piękni*₂ кој сугерира морална убавина, убавина на карактерот. Во таа смисла, изразот *piękni człowiek* ја има парафразата 'високо морален, со голема добрина'.

„Jak wynika z przykładów, вели Тополињска, istnieje strefa przecięcia zakresów polskich *dobry* i *piękni*, strefa ta zawdzięcza swoje istnienie interpretacji *dobra* jako moralnego *piękna*“ (Тополињска 2001: 392). Според Тополињска, во македонскиот јазик,

таа зона на пресекување е поширока, а има и примери каде се употребува *убав*, на местото каде Полјак исклучиво би употребил *dobry*.

Овие тези ги потврдува и етимологијата на лексемата. Според Скок (Skok III 1973: 534) лексемата *убав* има значење *lijer*, *krasan*. Се доведува во врска со старовисоконемското *subag* со значење *чист*, *уреден* и со персиското *hub* со значење *dobar*, *lijer*.

Сесловенска и прасловенска е лексемата *lijer* (прасл. * *lěръ*. Како значења, Скок (Skok II 1972: 297) ги приведува 1. *pulcher*, *krasan*; 2. *dobar* и 3. *iron*. *rđav*. Првобитното значење на придавката било што се лепи >што прилега>што е добро, умешно, лјепо. Овој семантички развој Скок го доведува во врска со старословенската култура на земја, кал: лончарство, градење на куќа од кал. Семантичката врска помеѓу придавката *lijer* и етимолошкото потекло од *lijeriti* - *agglutinare*, според Скок, денес е прекината.

Синонимна лексема со *lijer* (стсл. *лѣпъ*) е сесловенската и прасловенска придавка *krasan*. Според Скок, лексемата *krasan* со основа *kras-*, од кое е *krasa* (по народно раскажување назив за змијата пред да ја прелаже Ева). Деноминалот на *-iti*: *krasiti*, *krasim* е со значење *реси*, *кити*. Оттука е и поствербалот *ukras*. Првобитното значење Скок го поврзува со светлина од огин > *krasota*. Со тоа толкување се согласуваат балтичките споредувања: лит. *krosas* – боја и лит. *krošnis* – печка. Индоевропскиот корен е **ker-* гореле раширен со формантот *sa* во **kras-*. Во денешниот современ македонски јазик се употребува придавката *прекрасен* која искажува својство на убавина во степен што е многу висок, што надминува мера. Содржи и субјективна оцена на воодушевување. Во ТРМЈ III (2008: 482) за придавката *прекрасен*, се приведуваат три значења: 1. Што се истакнува со својата необична убавина; преубав. *Прекрасен цвет. Прекрасна жена. Прекрасна облека.*; 2. Што е премногу добар, солиден, одличен. *Прекрасна работа. Прекрасна книга. Прекрасна забава. Прекрасни другари*; 3. Што предизвикува задоволство, среќа, радост. *Владееше прекрасна тишина. Прекрасен ден. Прекрасно чувство. Прекрасни звуци*. Првите две значења ги среќаваме и кај придавката *убав*, иако не со тој интензитет. Дури и контекстите се исти. И третото значење го остварува придавката *убав* (ТРМЈ том VI: 154-155, значењето под реден број 3), со тоа што во некои контексти би се сменила семантичко-прагматичката карактеристика на исказот кога би се замениле придавките: *Владееше прекрасна тишина. Владееше убава тишина*. Во првата реченица се изразува восхит, а во втората смиреност.

Во литературата (според Корпусот на Дигиталниот речник на македонскиот јазик), лексемата *убав* ја сретнавме во контексти кои соодветствуваат на значењата дефинирани во ТРМЈ.

Изделивме два типа контексти во кои ја среќаваме лексемата *убав*: со конкретни и со апстрактни именки.

Со конкретни именки, *убав* се јавува со значењето:

Пријатен на изглед, што задоволува одредени естетски критериуми, восприеман со сетилата

- За човек: *убава жена*, *убава коса*, *убави мустаки*, *убави темни очи*, *убав лик на жена*. *Најпосле, нашол некој младич кој по сè му личел на*

ангел: бил личен, убав и со чиста душа¹. По овој пат, во самарот на нашиот мал црвен коњ сместени двајцата, јас и роднината Вана, убав како ангел. Кога сфати што е тоа што Едо го виде во неа и особено кога помисли на нејзините еротски убави нозе... Во последниве два примери се сопоставени два типа убавина: духовна (како ангел, која подразбира, како погоре, чистота, добрина, милосливост, сочувство) и телесна (дообјаснета со определбата еротски).

- За животно. Во овие контексти, семантиката на убав може да вклучува и значење здрав: *убаво теле, убавиот бел коњ, убав петел.*
- За географски објекти, делови од природата, кои може да бидат оплеменети и негувани од човекот. *Убави цветни градини; Дали ќе забораваме на цртежите што ги цртавме и на составите што ги пишувавме за убав, чиста, мирисна, цветна, здрава животна средина? Убава планина; Убава ливада; Брзината на автомобилот за час ни фрла пред очи куп убави и непознати нешта, а потоа уште побрзо ги брише; твојата земја убава²; да те градам, љубам, крај мој роден, ти ќе бидеш убав; убавата Прага; брегот е убав; убав Пирин, убаво селце.*
- Објекти и предмети изградени, направени од човекот: *убава куќа, убава зграда, убави продавници³, убава фасада, убава одаја за спиење, убава печка⁴, убаво огниште⁵, убав дом, убава облека, убави алишта, убав кожув, убава торбичка, убава капа⁶*
- За храна, пијалок. *Ручекот убав; убава црвена цреша; Ракијата е убава ако е стара и домашна; убаво вино; убава торта.*

Со апстрактни именки, убав го сретнавме во следните значења:

1. За време. Семантичките карактеристики на пријатно време се сончево и топло, но секој дел од денот и годишните времиња може да добие епитет убав. Се работи за перцепција на природата која како што е создадена е убава: *убав ден, убав сончев ден, убав пролетен ден, убаво зајдисонце, убаво време, убава ѕвездена ноќ.* Од временската карактеристика на денот, ноќта и сл. во значење на англиското weather, треба да ја разликуваме употребата на убав со значење на вид на посакувани и пријатни настани што се случуваат

---

¹ Во примеров убавината не е само телесна, туку и духовна.

² Во контекстов убава може да биде збогатена со значење мила.

³ Кога станува збор за продавница, под убава се подразбира и добро снабдена.

⁴ Во овој контекст значењето на убава е збогатено со квалитетна.

⁵ Со оваа синтагма, во зависност од контекстот, убаво може да биде збогатено и со значењето мило: *Се вратија на своето старо, убаво огниште на татковата куќа кое ги пречека желно нудејќи им ја својата топлина.*

⁶ Кога се работи за облека, семантичките карактеристики на убав можат да се движат во два правци: со естетска вредност и пријатен за носење, удобен, топол.

во еден временски отсек (во значење на англиското time⁷): *убав сончев ден vs Не смееше да ги заборава убавите денови на детството и младоста. Убаво време vs Ех, што убави времиња беа тоа кога во старо Скопје сите се познававме. Му кажа дека поминала убав живот со него, дека бил идеален маж, нежен и внимателен... Посебно убав беше крајот на жетвата. Сони убав сон.*

2. За настани, собитија⁸. *Убава дремка; убава прилика (можност); убав прием; убава вест; убаво изненадување; убав подвиг; убава работа; убав живот; убава измислица; убава мечта; убав поглед; убави мигови; убаво откритие; убаво движење; убави чувства; убава сатира; убава стихозбирка; убави зборови; убава песна; убава музика; убаво шумолење на морето; убав сон; продукти на дејствија или пресечени и запаметени исечоци од дејствија: убави букви; убава фотографија; убава уметност; убав цртеж.* Семантичката карактеристика на *убав* во овие контексти би била: што предизвикува добар впечаток на душата, што е добро за душата, чувствата на човекот; што предизвикува убави, добри чувства, дури што само по себе е добро: *убав празник, убава светлина.*

Во споменативе контексти, доминантна семантичка компонента на *убав* е добар: за сетилата, за чувствата, за душата.

Во примерите од литературата што ја анализиравме, сретнавме уште две значења на *убав*. Првото е количествено значење (доволно голем): *убав бакишии; убави плати, убави доходи⁹, убави пари спечалил¹⁰; Негде при крајот на зимата или во рана пролет, после еден убав дожд што ситнеше речиси три дена и три ноќи...* Второто значење е добар¹¹. Примери за *убав* со значење на добар сретнавме кај К. П. Мисирков¹²: *За да бидит здаин'ето здрао, требит да му бидит темел'от убав. Но се, шчо рекоф'ас во ниф, ке си останит без убав фундамент, ако не се разгледат некоји теорицки прашаин'а... Со научни прашаин'а не л'убат да се занимаваат, но за то сет убаи организатори...*

---

⁷ Во овој случај *убав* може да се јави со различни именки (именски синтагми) кои означуваат временски отсеци.

⁸ Под настани, собитија, подразбираме содржини што може да бидат предикати во поширока смисла на зборот како што тоа го разбира Тополињска (2017). Според Тополињска, генеричките поими, резултат на нашата концептуализација на светот се предикати. Во погоре наведените примери, со т.н. конкретни именки, сметаме дека се работи за негенерички поими, со референција и како такви ги изделивме посебно.

⁹ Последниве два примери кај К. П. Мисирков „За Македонските работи“.

¹⁰ Кај Р. Крле „Парите се отепувачка“.

¹¹ Ова значење го изделуваме како посебно, бидејќи овде добар не е семантичка компонента на *убав*, туку може да стои наместото на *убав*, можеме да го сметаме за синонимно со *убав*.

¹² Примерите се од Македонскиот електронски корпус:

<http://www.pelister.org/index.php/macedonian-resources/literature-and-linguistics>

Ако го анализираме значењето на *убав* во рамките на компонентнијалната анализа (Jeffries 1998: 87-88), која се заснова на претпоставката дека значењето на зборот може да се анализира во рамките на множество семантички карактеристики, кои можат да бидат елементи на дескрипција на други зборови во истиот јазик, ќе забележиме дека основна семантичка компонента на *убав* е добар. Ова добар, во зависност од контекстот, може да биде збогатено со други значенски компоненти како: мил, здрав, добро снабден, квалитетен и др. Добар може да биде во естетска смисла (тука го вклучуваме и контекстот *телесно убав*, кој може да се збогати со значењето пожелен), и во духовна смисла (добар за душата, чувствата, добар во морална смисла).

Кон ваквото определување на значењето на *убав* оди во прилог семантичкиот јазик кој го предлага Ана Вјежбицка (Goddard 2012: 713), јазикот на семантичка дефиниција – семантичките атоми кои се неделливи и ги има во ограничен број и со чија помош се дефинираат значењата на сите посложени семантички единици. Во овој природен семантички метајазик (Natural Semantic Metalanguage), придавката *убав* не е семантички атом, значи дека може да се дефинира во рамките на предложените семантички неделливи единици, меѓу кои се добар и чувствува.

Излагањето за семантичките компоненти на *убав* ќе го завршиме со уште еден интересен факт, со спојот на *убав* и добар во називот Добротољубие¹³ (*filokalia*) во христијанската литература. „Љубав, дакле, према истински лепом и добром јесте добротољубље, јер у грчком и словенском језику лепо и добро скоро су синоними. Истинска лепота увек је и доброта, и право добро увек је и лепо“ (предговор на владиката Атанасије Јевтиќ, „Добротољубие“, том I, стр. 5, 2002).

Користена литература

Добротољубље, том I, Манастир Хиландар, 2002.

Мургоски, З. 2005. Речник на македонскиот јазик. Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“.

Толковен речник на македонскиот јазик. Ред. К. Конески, том III, том IV, Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 2006, 2014.

Тополињска, З. 2017. Основна поделба на предикати во функција на конститутивни членови (КЧ) на пропозиции (семантика > форма), Научна работилница организирана од МАНУ, Охрид, 1 -2 јули 2017.

Goddard, C. 2012. Semantic primes, semantic molecules, semantic templates: Key concepts in the NSM approach to lexical typology. *Linguistics*, Vol. 50, Issue 3, pp. 711-743.

Hornby, A. S. 2005. *Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English*. Oxford University Press.

Jeffries, L. 1998. *Meaning in English*. Macmillan Press, LTD.

---

¹³ Изразот Добротољубие, во значењето на збирка убави и добри текстови, прв пат е употребен од страна на Светите Кападокијци Василиј и Григориј, кон половината на 4. век.

Skok, P. Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umetnosti, tom II, tom III, 1972, 1973.

Topolińska, Z. 2001. Dobar ~ ubav (fragment “bałkanskiego obrazu świata”). Studies on the Syntax and Semantics of Slavonic Languages, Papers in Honour of Andrzej Bogusławski on the occasion of his 70th Birthday, Studia Slavica Oldenburgensia 9, Oldenburg, pp. 391-399.

Дигитален речник на македонскиот јазик <http://www.makedonski.info/>

Македонски електронски корпус <http://www.pelister.org/index.php/macedonian-resources/literature-and-linguistics>